

Marek Musioł

KOMPLEKS BEZPIECZEŃSTWA w regionie Azji Środkowej po 1991 r.

KOMPLEKS BEZPIECZEŃSTWA
W REGIONIE AZJI ŚRODKOWEJ
PO 1991 ROKU

MAREK MUSIOŁ

KOMPLEKS BEZPIECZEŃSTWA
W REGIONIE AZJI ŚRODKOWEJ
PO 1991 ROKU

WARSZAWA 2015

Publikacja dofinansowana przez Instytut Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego

Recenzenci: prof. dr hab. Wojciech Kostecki
dr hab. Bartosz Bolechów

Opracowanie redakcyjne: Hanna Januszewska

Projekt okładki: Agnieszka Miłaszewicz

© Copyright by Marek Musioł and Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2015

ISBN: 978-83-8017-087-2

Opracowanie komputerowe, druk i oprawa:
Dom Wydawniczy ELIPSA,
ul. Inflancka 15/198, 00-189 Warszawa
tel./fax 22 635 03 01, 22 635 17 85
e-mail: elipsa@elipsa.pl, www.elipsa.pl

*Central Asian republics need to unite to survive.
Regional unity must be a national concern of all Central Asian states¹*

Chingis Aitmatov

Źródło: United Nations, Department of Peacekeeping Operations Cartographic Section, Map No. 3763 Rev. 6, czerwiec 2005.

¹ „Republiki Azji Środkowej muszą się zjednoczyć, aby przetrwać. Jedność regionalna musi być interesem narodowym wszystkich państw Azji Środkowej” (tłum. własne). Ch. Aitmatov, 1989, *The Place of the Skull*. Po raz pierwszy opublikowany w Związku Radzieckim w 1987 r. pod tytułem *Plaka*, tłumaczenie: Natasha Ward, New York: Grove Press, 1989.

Spis treści

Słowo wstępne	15
Wybrane skróty	17
Wstęp.....	23
1. Wprowadzenie do przedmiotu badań.....	23
2. Cezura oraz cel i zakres pracy.....	27
2.1. Cezura pracy.....	27
2.2. Cel pracy.....	29
2.3. Kolejność rozdziałów i zakres pracy.....	30
3. Problemy badawcze, podejścia teoretyczne i metodologia badań.....	31
3.1. Problemy badawcze, pytania badawcze, założenia badawcze i hipoteza badawcza	31
3.2. Wykorzystane podejścia teoretyczne w badaniach	34
3.3. Metody badawcze.....	34
4. Omówienie źródeł i materiału badawczego.....	36
Rozdział I. Bezpieczeństwo w stosunkach międzynarodowych.....	41
1. Nowe ujęcie bezpieczeństwa i jego wielowymiarowość	41
1.1. Bezpieczeństwo – tradycyjne ujęcie terminu	41
1.2. Współczesna definicja bezpieczeństwa	42
1.3. Bezpieczeństwo narodowe a międzynarodowe	44
2. Pojęcie bezpieczeństwa a regionalny kompleks bezpieczeństwa.....	45
3. Sektory bezpieczeństwa jako kluczowa kategoria analizy RKB	47
4. Różne współczesne ujęcia terminologiczne zagrożeń i wyzwań dla bezpieczeństwa.....	53
4.1. Rodzaje zagrożeń i wyzwań a bezpieczeństwo regionów.....	54
5. Teorie bezpieczeństwa – teoria sekurytyzacji jako podstawa badań nad sekurytyzacją w ramach RKB w Azji Środkowej	62
5.1. Wprowadzenie do teorii sekurytyzacji i analizy sekurytyzacyjnej.....	62
5.2. Krytyka Szkoły Kopenhaskiej.....	64
5.3. Analiza sekurytyzacyjna i desekurytyzacyjna	65

5.4. Proces sekurytyzacji i jego zmienne oraz elementy składowe.	69
5.4.1. Obiekt odniesienia w teorii sekurytyzacyjnej.	69
5.4.2. Aktor sekurytyzujący i odbiorcy oraz ich rola w procesie sekurytyzacji.	70
5.4.3. Akt mowy jako kategoria analizy w procesie konstruowania problemów bezpieczeństwa.	72
5.5. Sekurytyzacja a polityzacja.	73
5.6. Badania sekurytyzacyjne a regionalny kompleks bezpieczeństwa w Azji Środkowej.	74
6. Badania nad bezpieczeństwem Azji Środkowej a paradygmaty badawcze Stosunków Międzynarodowych.	74

Rozdział II. Region, regionalizm i regionalizacja w stosunkach międzynarodowych a RKB w Azji Środkowej po 1991 r.	81
1. Pojęcie i znaczenie regionu jako kategorii analizy.	81
2. Ujęcie terminologiczne regionu Azji Środkowej – integralna część szerszego obszaru czy jeden spójny obszar geograficzno-geopolityczny?	83
2.1. Szerokie ujęcie regionu jako elementu składowego szerszego obszaru w Azji.	83
2.2. Wąskie ujęcie regionu Azji Środkowej jako jednego, spójnego obszaru geograficzno-geopolitycznego.	87
3. Procesy fragmentacji i dezintegracji a bezpieczeństwo regionów.	89
4. Koncepcje regionalizmu i regionalizacji jako podstawy współczesnej architektury bezpieczeństwa w stosunkach międzynarodowych.	90
4.1. Stary a nowy regionalizm – różnice terminologiczne.	93
5. Regionalizacja bezpieczeństwa i jego znaczenie dla Azji Środkowej.	95
6. Regionalny kompleks bezpieczeństwa, jego zastosowanie i znaczenie.	99
6.1. Wprowadzenie do teorii regionalnych kompleksów bezpieczeństwa (TRKB).	99
6.2. Podstawowe analityczne założenia TRKB oraz RKB.	103

Rozdział III. Region Azji Środkowej w stosunkach międzynarodowych	108
1. Azja Środkowa – region geopolityczny i geograficzny.	108
1.1. Uwarunkowania geograficzne regionu Azji Środkowej.	109
2. Zarys historyczny państw Azji Środkowej.	112
2.1. Wprowadzenie – od Jedwabnego Szlaku do współczesności.	112
2.2. Okres prehistoryczny i era starożytna.	115
2.3. Okres średniowieczny i czasy nowożytne.	117
2.4. Ekspansja rosyjska i rywalizacja brytyjsko-rosyjska w regionie w XIX wieku.	119
2.5. Azja Środkowa w XX w.	
– od początku ery radzieckiej (1918 r.) do II wojny światowej.	121
2.6. Ewakuacje i migracje obywateli ZSRR w czasie II wojny światowej.	122
2.7. Okres od końca II wojny światowej do upadku ZSRR w 1991 r. ...	123

3. Uwarunkowania polityczne i tranzyja państw środkowoazjatyckich	125
3.1. Proces państwowotwórczy i tranzyja w regionie	127
4. Gospodarka państw regionu Azji Środkowej a wyzwania tranzyji gospodarczej	135
5. Sytuacja i podziały na płaszczyźnie stosunków społecznych	145
5.1. Społeczna charakterystyka regionu Azji Środkowej	145
5.2. Polityka narodowa i jej wpływ na sytuację w regionie	148
5.3. Region Azji Środkowej – obszar wieloetnicznych interakcji i relacji. .	150
5.4. Uwarunkowania religijno-wyznaniowe regionu	154
6. Przejawy współpracy regionalnej i międzyregionalnej w Azji Środkowej ..	155
6.1. Projekty środkowoazjatyckiej współpracy regionalnej a kreowanie i postrzeganie zagrożeń w regionie	156
6.1.1. Środkowoazjatyckie Regionalne Centrum Informacji i Koordynacji w zakresie Zwalczenia Nielegalnego Handlu Narkotykami, Środkami Odurzającymi, Substancjami Psychotropowymi i Innymi Substancjami Pochodnymi (CARICC)	156
6.1.2. Współpraca Gospodarcza w Regionie Azji Środkowej (CAREC)	157
6.1.3. Regionalne Centrum Ekologiczne Azji Środkowej (CAREC)	158
6.1.4. Organizacja Współpracy Azji Środkowej (CACO) i Unia Gospodarcza Azji Środkowej (CAEU)	159
6.1.5. Międzynarodowy Fundusz na rzecz zachowania Morza Aralskiego (IFAS)	160
6.2. Inicjatywy współpracy międzyregionalnej i ich wkład w proces sekurytyzacji	161
6.2.1. Wspólnota Niepodległych Państw (WNP)	161
6.2.2. Traktat o Bezpieczeństwie Zbiorowym oraz Organizacja Traktatu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (CSTO lub OUBZ)	162
6.2.3. Euroazjatycka Wspólnota Gospodarcza (EAEC lub EurAsEC). .	163
6.2.4. Konferencja na temat Interakcji i Środków Budowy Zaufania w Azji (CICA)	164
6.2.5. Szanghajska Organizacja Współpracy (SOW)	165
6.2.6. Dialog Współpracy w Azji (ACD)	167
6.2.7. Organizacja Współpracy Islamskiej (OIC)	168
6.2.8. Sieć Rozwoju Agi Chana	168
6.2.9. Organizacja Współpracy Gospodarczej (ECO)	169
6.2.10. Zgromadzenie Parlamentarne Krajów Tureckojęzycznych (TURKPA)	170
6.2.11. Organizacja Państw Morza Kaspijskiego (CASCO)	171
6.2.12. Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE). .	171
6.2.13. Program NATO Partnerstwo dla Pokoju (PdP)	173
6.2.14. Korytarz Transportowy Europa–Kaukaz–Azja (TRACECA), INOGATE i Inicjatywa z Baku	174
6.3. Inne przedsięwzięcia z udziałem państw Azji Środkowej	175

6.3.1. GUUAM/GUAM.....	175
7. Geopolityka globalna a region Azji Środkowej.....	176
7.1. Rosja wobec Azji Środkowej a realizacja niezależnej strategii przez państwa regionu	179
7.2. Amerykańskie ambicje i rosnące zainteresowanie USA regionem Azji Środkowej	182
7.3. Chińskie dążenia do zapewnienia energetycznej samowystarczalności i inne problemy bezpieczeństwa jako bodziec do większej aktywności w Azji Środkowej.....	185
7.4. Polityka Iranu wobec Azji Środkowej – szerzenie wzorców islamskiej rewolucji?.....	189
7.5. Turecka aktywność w regionie Azji Środkowej – westernizacja i sekularyzacja regionu?	190
7.6. Rywalizacja Indii i Pakistanu o wpływy w Azji Środkowej a skutki dla regionu	191
7.7. Aktywność pozostałych uczestników Nowej Wielkiej Gry w Azji Środkowej – Arabia Saudyjska, Izrael, Japonia, Korea Południowa a wyzwania polityki wielowektorowej	192
7.8. Relacje UE–Azja Środkowa – prawa człowieka, wartości demokratyczne i rządy prawa jako podstawa współpracy handlowej i w dziedzinie bezpieczeństwa	193
Rozdział IV. Procesy sekurytyzacji w Azji Środkowej	197
1. Azja Środkowa jako RKB – wprowadzenie do analizy sekurytyzacyjnej. . .	197
2. Cechy, struktura i dynamika RKB w Azji Środkowej	202
2.1. Cechy i specyfika RKB w Azji Środkowej.....	203
2.2. Wzorce przyjaźni i wrogości w RKB w Azji Środkowej	205
2.3. Struktura RKB w Azji Środkowej.....	208
2.4. Uczestnicy regionalnego kompleksu bezpieczeństwa w Azji Środkowej	212
2.5. Region Azji Środkowej – model RKB o charakterze niedemokratycznym.....	213
3. Kazachstan jako lider RKB w Azji Środkowej po 1991 r.	214
4. Znaczenie Afganistanu jako izolatora RKB w Azji Środkowej	217
5. Zagrożenia w Azji Środkowej a proces sekurytyzacji.	221
5.1. Analiza strukturalna kompleksów bezpieczeństwa w ramach RKB... ..	221
5.2. Analiza znaczenia poszczególnych sekurytyzowanych problemów w RKB.....	223
5.2.1. Woda i kwestie gospodarcze	223
5.2.2. Ekstremizm, korupcja i degradacja instytucji państwowych ...	230
5.2.2.1. Siły rządowe i ich udział w sekurytyzacji zagrożeń ekstremistycznych	231
5.2.2.2. Rola grup opozycyjnych i ekstremistycznych jako aktorów sekurytyzujących	235

5.2.3. Nowa Wielka Gra, geopolityka, ropa, gaz i tranzyt surowców	237
5.2.4. Narkotyki, w tym handel i ich przemysł	241
5.2.4.1. Destabilizacja w Afganistanie jako źródło działalności narkotykowej	243
5.2.4.2. Znaczenie Kotliny (Doliny) Fergańskiej dla bezpieczeństwa Azji Środkowej w kontekście sekurytyzowanego handlu narkotykami	246
5.2.4.3. Scenariusze i projekty w zwalczaniu problemu narkotyków w Azji Środkowej	247
5.2.5. Zagrożenia ekologiczne i naturalne	248
5.2.5.1. Studium sekurytyzacji syndromu Morza Aralskiego jako przykład katastrofy ekologicznej i negatywnego wpływu gospodarki ekspansywnej	249
5.2.5.2. Znaczenie zagrożeń naturalnych w procesie sekurytyzacji w Azji Środkowej	255
5.2.5.3. Trzęsienia ziemi i powodzie jako przejaw sekurytyzacji zagrożeń naturalnych	255
5.2.5.4. Zagrożenia chemiczne i biologiczne – odpady pouranowe i ponuklearne	257
6. Studium nierozprzestrzeniania broni masowego rażenia jako udany przykład desekurytyzacji w RKB w Azji Środkowej	260
Zakończenie	264
Bibliografia	269
Spis tabel, map, rysunków, zdjęć i wykresów	302
Aneks	304

Podziękowanie

Pragnę złożyć serdeczne podziękowania osobom, bez pomocy i wsparcia których nie byłoby możliwe ukończenie niniejszej publikacji, której podstawą jest dysertacja doktorska obroniona w czerwcu 2014 roku. Pragnę podziękować Pani Prof. dr hab. Elżbiecie Stadtmüller za opiekę merytoryczną, wyznaczenie kierunku badań, cenne uwagi i słowa konstruktywnej krytyki. Moja publikacja powstała też dzięki cennym i determinującym kształt niniejszej pracy sugestiom i recenzjom autorstwa Pana Prof. dr hab. Wojciecha Kosteckiego oraz Pana Dr. hab. Bartosza Bolechowa. Chciałbym podziękować mojej Kochanej Żonie, moim Kochanym Rodzicom i Siostrze oraz całej Rodzinie za wszelkie wsparcie, motywację do działania, cenne życiowe sugestie, wiarę do końca oraz podnoszenie na duchu. Słowa podziękowania kieruję także do ekspertów, którzy umożliwili mi badania oraz wnieśli wkład w końcowy efekt projektu. Mam tu na myśli Prof. Nargis Kassenovą, Dr. Zharmukhameda Zardykhana, Shvirinę Valentine, Dr. Johna Dixona, Dr. Allesandro Frigerio, Elmirę Suleimanovą – z KIMEP University, Włodzimierza Kurowskiego – Sekretarza WPHiI Ambasady RP, Mjr. Azamata Sabyrbekova – z CARICC w Almaty, Jeanette Kloetzer – zastępcę dyrektora OBWE w Astanie oraz Dr. Andreyę Kazantseva z MGIMO i Prof. Zhibeck Saparbekovną Suzdukovą z MGU w Moskwie.

Słowo wstępne

Przedkładana Czytelnikowi książka wpisuje się w tak obecnie ważny, a zatem i szeroko badany, obszar badań nad bezpieczeństwem. Jednak w tym przypadku mamy do czynienia z oryginalnym tematem i nowatorskim podejściem do tej, tak popularnej, problematyki. Autor wykorzystuje bowiem teorię kompleksów bezpieczeństwa do szczegółowej analizy krajów poradzieckich zaliczanych do Azji Środkowej (Uzbekistan, Kazachstan, Turkmenistan, Kirgizja i Tadżykistan). Teoria ta, wraz z koncepcją sekurytyzacji, której także uwagę poświęcono w niniejszej pracy, mieści się w tzw. szkole kopenhaskiej – znanej już powszechnie, ale nie mającej wielu „uczniów” a zatem nie owocującej bogactwem publikacji na rynku polskojęzycznym.

Praca Marka Musioła wypełnia lukę i pod tym względem, że odnosi się do regionalnego kompleksu bezpieczeństwa rzadko analizowanego tak dogłębnie we wzajemnym powiązaniu tamtejszych państw. Autor pokazuje tu zarówno materialne czynniki jak i wzory zachowania, normy i wartości decydujące o polityce w regionie, nie zapomina również o otoczeniu czyli krajach powiązanych z Azją Środkową. Interesująco formułuje i opisuje kompleksy zagrożeń oraz geopolityczną „wielką grę”, w której, według niego, kraje regionu biorą czynny udział jako aktorzy a nie tylko podmioty (pionki) tejże gry. Analityczną i prognostyczną wartość ma zastosowanie kategorii sekurytyzacji i desekurytyzacji.

Dla tych osób, które nie są specjalistami z zakresu wzmiankowanej teorii czy regionu, na pewno bardzo przydatne będą wstępne rozdziały, które zapoznają Czytelnika z wiodącymi pojęciami i koncepcjami jak i z samym obszarem Azji Środkowej. Dla znawców omawianej problematyki praca ta przynosi dodatkowe informacje płynące z faktu zapoznania się przez Autora z ogromną ilością literatury przedmiotu, dokumentów, ale i przeprowadzonych wywiadów oraz obserwacji. Książka ta zarazem stanowi zachętę do debaty nad słusznością wniosków wysuwanych przez Autora a też pokazuje, jak dynamicznie zachodzące zmiany w środowisku międzynarodowym weryfikują to co opisujemy w swych publikacjach.

Cieszę się osobiście, że ciężka i solidna praca Autora niniejszej publikacji, której sekundowałam jako promotor dysertacji doktorskiej będącej jej podstawą, ma szansę dotrzeć do szerokiego Czytelnika i spełnić pokładane w niej nadzieje – źródła informacji i podstawy do dyskusji.

Prof. dr hab. Elżbieta Stadtmüller

Wybrane skróty

ACD	– Dialog Współpracy w Azji
ADB	– Azjatycki Bank Rozwoju
ASEAN	– Stowarzyszenie Państw Azji Południowo-Wschodniej
BOMCA	– Program na rzecz Zarządzania Granicami w Azji Środkowej
BOVs	– Organy Zarządzające Basenem Amu-daria i Syr-daria
CAC	– Wspólnota Azji Środkowej
CACO lub OCAC	– Organizacja Współpracy Azji Środkowej
CADAP	– Program Działania w zakresie Narkotyków w Azji Środkowej
CAEC	– Współpraca Gospodarcza Azji Centralnej
CAEU	– Unia Gospodarcza Azji Środkowej
CAJ dialogue	– dialog Azja Środkowa plus Japonia
CAREC	– Regionalne Centrum Ekologiczne Azji Środkowej
CAREC	– Współpraca Gospodarcza w Regionie Azji Środkowej
CARICC	– Środkowoazjatyckie Regionalne Centrum Informacji i Koordynacji w zakresie Zwalczania Nielegalnego Handlu Środkami Odurzającymi, Substancjami Psychotropowymi i Innymi Substancjami Pochodnymi
CASCO	– Organizacja Państw Morza Kaspijskiego
CAWSCI	– Central Asia Water Sector Coordination Initiative
CES	– Wspólna Przestrzeń Gospodarcza
CIA	– Centralna Agencja Wywiadowcza
CICA	– Konferencja na temat Interakcji i Środków Budowy Zaufania w Azji
CNPC	– China National Petroleum Company
COPRI	– Kopenhaski Instytut Badań nad Pokojem

CPC	– Kaspjskie Konsorcjum Naftowe
CSTO lub OUBZ	– Organizacja Traktatu o Bezpieczeństwie Zbiorowym
DCA	– Agencja Kontroli Narkotyków w Tadżykistanie
DCI	– Instrument Rozwoju Współpracy
DPU	– Drug Profiling Units
EAEC lub EurAsEC	– Eurazjatycka Wspólnota Gospodarcza
EBOiR	– Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju
ECO	– Organizacja Współpracy Gospodarczej
ECOTA	– Economic Cooperation Organisation Trade Agreement
EIDHR	– Europejski Instrument na rzecz Demokracji i Praw Człowieka
ENVSEC	– Environment and Security Initiative
ESCAP	– Komisja Gospodarcza ONZ ds. Azji i Pacyfiku
EUCAM	– EU-Central Asia Monitoring
EUROPOL	– Europejski Urząd Policji
FEZs	– wolne obszary gospodarcze (ang. free economic zones)
GCAP	– Partnerstwo Wielkiej Azji Środkowej dla Współpracy i Rozwoju
GCOS	– Globalny System Obserwacji Klimatu
GUAM	– Gruzja, Ukraina, Azerbejdżan i Mołdawia
GUUAM	– Gruzja, Ukraina, Uzbekistan, Azerbejdżan i Mołdawia
GWOT	– globalna wojna z terroryzmem (ang. Global War on Terrorism)
HDI	– Wskaźnik Rozwoju Społecznego
IBM	– zintegrowane zarządzanie granicami
IBRD	– Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju
ICAS	– Międzypaństwowa Rada dotycząca Problemów Basenu Morza Aralskiego
ICSU	– Międzynarodowa Rada Nauki
ICWC	– Międzypaństwowa Komisja Koordynująca Zasobami Wodnymi
IFAS	– Międzynarodowy Fundusz na rzecz zachowania Morza Aralskiego
IFAS EC	– Komitet Wykonawczy IFAS
IFC	– Międzynarodowa Korporacja Finansowa
IFCA	– Instrument Inwestycyjny dla Azji Środkowej

IISS	– Międzynarodowy Instytut Studiów Strategicznych
IMF	– Międzynarodowy Fundusz Walutowy
INOATE	– Międzynarodowy Program Współpracy Energetycznej
INTERPOL	– Międzynarodowa Organizacja Policji
IOC	– Międzyrządowa Komisja Oceanograficzna
ISAF	– Międzynarodowe Siły Wsparcia Bezpieczeństwa
ISDB	– Islamski Bank Rozwoju
IUDż	– Islamska Unia Dżihadu
IPAP	– Indywidualny Plan Działania w ramach Partnerstwa dla Pokoju
IRU	– Islamski Ruch Uzbekistanu (ang. IMU)
JBIC	– Japoński Bank Współpracy Międzynarodowej
JICA	– Japońska Agencja Współpracy Międzynarodowej
JSDF	– Japoński Fundusz Rozwoju Społecznego
Karta NZ	– Karta Narodów Zjednoczonych
KBWE	– Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
KIMEP	– Kazachski Instytut Zarządzania, Ekonomii i Badań Strategicznych
KBN	– Komitet Bezpieczeństwa Narodowego
LPA	– Liga Państw Arabskich
LSE	– London School of Economics
MAEA	– Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej
MGIMO	– Moskiewski Państwowy Instytut Stosunków Międzynarodowych
MGU	– Uniwersytet im. Łomonosowa w Moskwie
MOU	– Protokół Ustaleń w sprawie Subregionalnej Współpracy w zakresie Kontroli Narkotyków
NATO	– Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego
NTS	– zagrożenia nietradycyjne
NZ	– Narody Zjednoczone
OBWE	– Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
OCAC lub CACO	– Organizacja Współpracy Azji Środkowej
ODA	– oficjalna pomoc rozwojowa
OECD	– Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju
OIC	– Organizacja Współpracy Islamskiej

ONZ	– Organizacja Narodów Zjednoczonych
OPEC	– Organizacja Krajów Eksportujących Ropę Naftową
OUBZ lub CSTO	– Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym
PdP	– Program NATO Partnerstwo dla Pokoju
PEOP	– Ropociąg Paneuropejski (ang. Pan European Pipeline)
PISM	– Polski Instytut Spraw Międzynarodowych
PMU	– Ludowy Ruch Uzbekistanu
PUIC	– Unia Parlamentarna Państw Członkowskich Organizacji Współpracy Islamskiej
RB NZ	– Rada Bezpieczeństwa ONZ
RCD	– Regionalna Współpraca dla Rozwoju
RCTS	– Regionalna Struktura Zwalczania Terroryzmu przy SOW
RKB	– Regionalny Kompleks Bezpieczeństwa
ROCA	– Biuro Regionalne UNODC w Azji Środkowej
RSC	– Regionalny Kompleks Bezpieczeństwa
RSCT	– Teoria Regionalnego Kompleksu Bezpieczeństwa
SARS	– Zespół Ostrej Ciężkiej Niewydolności Oddechowej
SCO lub SOW	– Szanghajska Organizacja Współpracy
SELEC	– Południowo-azjatyckie i Europejskie Centrum na rzecz Wzmocnienia Prawa (ang. Southeast European Law Enforcement Center)
SOW lub SCO	– Szanghajska Organizacja Współpracy
SPECA	– Specjalny Program ONZ na rzecz Gospodarek Azji Środkowej
SPUE	– Specjalny Przedstawiciel Unii Europejskiej
SRR	– Socjalistyczne Republiki Radzieckie
TACIS	– Program Pomocy Technicznej dla Wspólnoty Niepodległych Państw
TAP	– Ropociąg Transadriatycki (ang. Trans Adriatic Pipeline)
TEMPUS	– Program UE na rzecz modernizacji szkolnictwa wyższego
TPO	– Organizacja Promocji Handlu w ramach ECO
TRACECA	– Korytarz Transportowy Europa-Kaukaz-Azja
TRKB	– Teoria Regionalnego Kompleksu Bezpieczeństwa
TURKPA	– Zgromadzenie Parlamentarne Krajów Tureckojęzycznych
UA	– Unia Afrykańska
UE	– Unia Europejska

UNAIDS	– Wspólny Program Narodów Zjednoczonych ds. Zwalczenia HIV i AIDS
UNAMSIL	– Misja pokojowa NZ w Sierra Leone
UNCAC	– Konwencja NZ przeciwko Korupcji
UNDP	– Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju
UNECE	– Komisja Gospodarcza NZ ds. Europy
UNEP	– Program Środowiskowy Narodów Zjednoczonych
UNESCO	– Organizacja NZ do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury
UNIDIR	– Instytut NZ ds. Badań nad Rozbrojeniem
UNMIK	– Misja Tymczasowej Administracji NZ w Kosowie
UNMIL	– Misja pokojowa NZ w Liberii
UNMOT	– Misja Obserwacyjna NZ w Tadżykistanie
UNODC	– Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości
UNRCCA	– Regionalne Centrum Dyplomacji Prewencyjnej w Azji Środkowej
USAID	– Agencja USA ds. Rozwoju Międzynarodowego
UTO	– Zjednoczona Opozycja Tadżycka
WCO	– Światowa Organizacja Celną
WMO	– Światowa Organizacja Meteorologiczna
WNP	– Wspólnota Niepodległych Państw
WPHI	– Wydział Promocji Handlu i Inwestycji
WTC	– Światowe Centrum Handlu (ang. World Trade Centre)
WTO	– Światowa Organizacja Handlu
WWF	– Światowy Fundusz na rzecz Przyrody
ZO NZ	– Zgromadzenie Ogólne ONZ
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Wstęp

1. Wprowadzenie do przedmiotu badań

Nawiązując do koncepcji Zbigniewa Brzezińskiego, region Azji Środkowej¹ jest elementem obszaru eurazjatyckiej *Wielkiej Szachownicy*². Region³ ten ma geopolityczne i geostrategiczne znaczenie w stosunkach międzynarodowych⁴ z uwagi nie tylko na potencjał położenia⁵ i zasobów⁶, lecz też na ryzyko destabilizacji przejawiające się w zagrożeniach o znaczeniu regionalnym i ponadregionalnym. Ważny jest w tym kontekście stale obecny wzrost intensywności polityczno-gospodarczego zaangażowania aktorów w Azji Środkowej po upadku Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) oraz zwrócenie uwagi

¹ Na potrzeby niniejszej pracy, Azja Środkowa została zdefiniowana jako region złożony z Kazachstanu, Kirgizji, Tadżykistanu, Turkmenistanu, Uzbekistanu. Szerzej: rozdział: II.2.

² Z. Brzeziński, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York 1997, s. 30–50 i 77.

³ Przyjąłem, że region przedstawia dynamiczną i przestrzenną koncepcję definiowaną przez mieszaną geograficzną bliskości, interakcji i wspólnych ram instytucjonalnych. Istotną kwestią jest to, jak państwa tworzące region definiują i postrzegają ideę regionu. Szerzej w rozdziale: II.1.

⁴ Kiedy użyty jest termin „stosunki międzynarodowe” odnosi się do międzynarodowej rzeczywistości i interakcji w globalnej polityce, natomiast „Stosunki Międzynarodowe” (SM) pisane kapitalikami określają dyscyplinę naukową, której celem jest wyjaśnienie i zrozumienie tych interakcji.

⁵ Region graniczy z Rosją na północy, na wschodzie z Chinami, na południu z Bliskim Wschodem – Afganistanem i Iranem i od zachodu z Morzem Kaspijskim. Warunki regionu sprawiają, że jest on geopolitycznie wrażliwy na niestabilne sytuacje i wydarzenia regionalne. Szerzej: podrozdział III.1.

⁶ Kazachstan (złóża ropy naftowej, gazu ziemnego, węgiel kamienny, rudy żelaza, miedzi, cynku, ołowiu, fosforytów, chromu, manganu, srebra i złota oraz rudy uranu, gdzie od kilku lat Kazachstan zajmuje pierwsze miejsce na świecie), Uzbekistan (gaz ziemny, bawełna, złoto – 4. miejsce na świecie, miedź – 11. miejsce na świecie, uran – 7. miejsce na świecie, ołów, srebro, fosforyty, sole potasowe), Turkmenistan (gaz ziemny – Południowy Jolotan z największymi złóżami na świecie, ropa naftowa, bawełna), Tadżykistan (złóża boksytów, rud uranu, złota oraz potencjał hydroenergetyczny, niewielkie ilości ropy naftowej, gazu ziemnego i rud ołowiu), Kirgizja (złoto, rtęć, uran, energia elektryczna stanowiące główny przedmiot eksportu). The World Factbook, CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>. Szerzej: rozdział III.4 oraz zał. nr 7 i 8.

na wielowymiarowe ujęcie bezpieczeństwa i jego problemy w omawianym regionie. Powyższe przesłanki miały istotny wpływ na wybór tematu niniejszej pracy.

Zgodnie z założeniami teorii regionalnego kompleksu bezpieczeństwa (TRKB)⁷, opracowanie, którego istotą jest analityczne ujęcie koncepcji i założeń TRKB na przykładzie Azji Środkowej, podejmuje analizę regionalnego kompleksu bezpieczeństwa (RKB)⁸ i jego obecnej dynamiki oraz procesu sekurytyzacji⁹, sektorów bezpieczeństwa¹⁰, występujących zagrożeń i interakcji pomiędzy aktorami w tym regionie. Analiza pozwoli wskazać, które zagrożenia dla bezpieczeństwa (w tym egzystencjalne) decydują obecnie w większym, a które w mniejszym stopniu o istnieniu RKB w Azji Środkowej.

Kraje Azji Środkowej zmagają się z wieloma zagrożeniami, w tym terroryzmem, ekstremizmem, fundamentalizmem religijnym¹¹, handlem narkotykami, transnarodowym podziałem wody, przestępczością ponadnarodową, kryzysami

⁷ Teoria regionalnego kompleksu bezpieczeństwa (ang. Regional Security Complex Theory, RSCT) jest teorią bezpieczeństwa regionalnego, rozwiniętą przez Barry'ego Buzana i Ole Wævera w 2003 r. w ramach pracy „Regions and Powers: The Structure of International Security”. Teoria ta jest jednym z trzech komponentów szkoły kopenhaskiej. Teoria wykorzystuje takie koncepcje jak: sekurytyzacja, sektory bezpieczeństwa, regionalne kompleksy bezpieczeństwa. B. Buzan, O. Wæver, *Regions and Powers. The Structure of International Security*, Cambridge Studies in International Relations, Cambridge University Press, Cambridge 2003. Szerzej w rozdziale: II.6. Na teorię regionalnych kompleksów bezpieczeństwa składają się trzy pojęcia: zagęszczenia globalnej sieci współzależności, oddziaływania ośrodków potęgi i lokalne wzorce przyjaźni i wrogości.

⁸ ang. Regional Security Complex (RSC). RKB stanowi „zespół jednostek, gdzie procesy sekurytyzacji, desekurytyzacji albo oba są tak ze sobą powiązane, że ich problemy związane z bezpieczeństwem nie mogą być rozwiązane bez wzajemnych interakcji”. B. Buzan, O. Wæver, *Regions and powers*..., op. cit., s. 44. Por.: D. A. Lake, *Regional security complexes: A systems approach* [w:] D. A. Lake, P. M. Morgan (red.), *Regional Orders: Building Security in a New World*, University Park: Pennsylvania State University Press, 1997, s. 45–67; B. Buzan, O. Wæver, J. de Wilde, *Security: a new framework for analysis*, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 1998 s. 201. Szerzej w rozdziale: II.6.

⁹ Sekurytyzacja (ang. securitisation) definiowana jest jako proces, poprzez który aktor sekurytyzujący określa szczególnie problem lub aktora jako egzystencjalne zagrożenie dla szczególnego obiektu odniesienia i ten ruch jest akceptowany przez odpowiednich odbiorców. Por.: W. Kostecki, *Strach i potęga. Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku, Współczesne stosunki międzynarodowe*, Poltext, Warszawa 2012, s. 12–13. Istotą teorii jest idea, że coś staje się problemem dla bezpieczeństwa, nie tylko dlatego, że stanowi obiektywne zagrożenie dla państwa (jak np. w neorealizmie), ale staje się kwestią bezpieczeństwa, kiedy aktor sekurytyzujący (często państwo) argumentuje, że coś stanowi egzystencjalne zagrożenie dla ważnego obiektu odniesienia (referencyjnego) i musi być rozpatrywane natychmiast, gdy tylko celem jest jego przetrwanie. Umożliwia zatem zastosowanie nadzwyczajnych środków w celu opanowania zagrożenia. B. Buzan, O. Wæver, J. de Wilde, *Security*..., op. cit. Szerzej: rozdział I.5. W kontekście sekurytyzacji, W. Kostecki stosuje także takie terminy jak „zabezpieczanie”, „zapewnianie bezpieczeństwa”. W. Kostecki, *Strach i potęga*..., op. cit., s. 19.

¹⁰ W *Security: a new framework for analysis*, podkreślono jako najważniejsze dla analizy następujące sektory: militarny/państwowy, polityczny, społeczny, ekonomiczny, ochrony środowiska naturalnego. B. Buzan, O. Wæver, J. de Wilde, *Security*..., op. cit. Szerzej w rozdziale: I.3.

¹¹ Zob. N. Rao, *Fostering fundamentalism. Terrorism, Democracy and American Engagement in Central Asia*, Ashgate, 2006.

ekonomicznymi, zapaścią społeczną, napięciami wewnętrznymi czy problemami granicznymi¹². Zagrożenia dla bezpieczeństwa (kompleksy zagrożeń) w Azji Środkowej zostały wyselekcjonowane z powyższej szerokiej grupy problemów na podstawie ponadnarodowego charakteru oraz kryterium współzależności. Wziąłem pod uwagę te zagrożenia, gdzie krajowe i regionalne bezpieczeństwo jest współzależne i wzajemnie powiązane¹³.

Zagrożenia zaprezentowane w pracy i stanowiące podstawy RKB w Azji Środkowej są z reguły sekurytyzowane w kontekście wspólnych bądź indywidualnych podejść do kompleksów zagrożeń. Współpraca regionalna jest zatem postrzegana jako imperatyw dla wspólnych problemów, takich jak ekstremizm, terroryzm, przestępczość, nielegalny handel narkotykami, zagrożenia ekologiczne i naturalne, woda czy kwestie energii. Podział zasobów wodnych stanowi obecnie podłoże międzypaństwowego konfliktu. Kwestie zasobów energii Kazachstanu, Uzbekistanu i Turkmenistanu napędzają konkurencję dla międzynarodowych rynków w ramach *Nowej Wielkiej Gry*¹⁴ i prowadzą do wzrostu niestabilności w dłuższej perspektywie.

Niektórzy eksperci wskazują ograniczenia dla zacieśnienia współpracy regionalnej w Azji Środkowej na wzór np. UE. Do najważniejszych zalicza się nierówny rozkład sił i zasobów gospodarczych między krajami regionu, typ reżimów w RKB czy strach przed utratą suwerenności, którą kraje strzegą po rozpadzie ZSRR¹⁵. W kontekście Azji Środkowej jest to istotna kwestia, gdyż zarówno rozkład sił, silna polaryzacja oraz zasoby naturalne stanowią podłoże napięć po upadku ZSRR. Oczywiście, można wyszczególnić także inne czynniki, które

¹² M. Rakhimov, *Historical Transformations and Regionalism in Central Eurasia*, 2nd International Conference of the HK Russia-Eurasia Research Project, Hanyang Univ., Korea, s. 134.

¹³ Ibidem, s. 134. W ramach RKB, kraje regionu dzielą wspólne obawy dotyczące zagrożeń dla ich bezpieczeństwa narodowego i polityk bezpieczeństwa.

¹⁴ Obecnie często w badaniach nad regionem Azji Środkowej wykorzystywany jest termin *Nowej Wielkiej Gry* lub *Wielkiej Gry*, dla której obszarem zainteresowania są państwa Azji Środkowej. Termin *Great Game* został użyty w XIX w. przez Brytyjczyków i odnosił się do rywalizacji Wielkiej Brytanii i Rosji. Zob.: R. Menon, *The new great game in Central Asia*, „Survival”, 45: 2, 2003. Por.: M. P. Amineh, *The New Great Game in Central Eurasia and the Caspian Region* [w:] M. P. Amineh, *Globalisation, Geopolitics and Energy Security in Central Eurasia and the Caspian Region*, CIP-Data, Haga, 2003; R. L. Canfield, G. Rasuly-Palczek (red.), *Ethnicity, Authority and Power in Central Asia. New games great and small*, Routledge, New York, London 2010; L. Klevesman, *The New Great Game. Blood and Oil in Central Asia*, Atlantic Books, 2003. Część badaczy uważa, że mamy do czynienia nie tyle z *Nową Wielką Grą*, co raczej z *powrotem Wielkiej Gry z XIX w.* z udziałem nowych graczy. Zob. M. Ewans (red.), *Britain and Russia in Central Asia 1880–1907*, vol. I–VI, Routledge, London 2008. Niektórzy stosują termin *Wielka Gra Energetyczna*. S. Tadjbakhsh, *Central Asia and Afghanistan: Insulation on the Silk Road, Between Eurasia and the Heart of Asia*, Peace Research Institute Oslo (PRIO), Paper 3, 2012. Część analityków opowiada się za terminem *Jedwabny Szlak* (ang. *Silk Road*) dla określenia lokalizacji i/lub potencjału regionu, odnosząc go tym samym do jego historycznego znaczenia. *Central Asia and the Caucasus*, Region-Specific Activities and Initiatives, Central Asia and the Caucasus.

¹⁵ S. Tadjbakhsh, *Central Asia...*, op. cit., s. 7–8.

oddziałują (często hamują) procesy integracyjne w regionie. Do takich zaliczyć można następujące kwestie jak: ochrona suwerenności, postsowiecka spuścizna, wspólna historia, wpływ polityki na procesy gospodarcze, ograniczona rola sił rynkowych, wewnętrzne walki o wpływy, nepotyzm, korupcja, degradacja instytucji państwowych, polityka wielowektorowa, kwestie etniczno-społeczne i klasowe, arbitralny podział etniczny i struktury państwowe z czasów radzieckich oraz spory graniczne. Procesy desekurytyzacji powiodły się jedynie w zakresie nierozprzestrzeniania broni masowego rażenia. Jest to jedyne udane studium przypadku, gdzie udało się stworzyć reżim bezpieczeństwa, który jest jednak daleki jest od wspólnoty bezpieczeństwa na wzór UE. Pomimo wspólnych zagrożeń dla bezpieczeństwa, państwa Azji Środkowej preferują bilateralne podejście do współpracy w ramach RKB.

Tak jak już sygnalizowałem, zauważalny jest także wzrost zainteresowania regionem ze strony innych aktorów. W Azji Środkowej angażują się m.in. USA, Rosja, Chiny, Iran, Turcja i Indie oraz organizacje międzynarodowe. Wśród organizacji międzynarodowych należy podkreślić aktywność Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), Programu Środowiskowego Narodów Zjednoczonych (UNEP) czy też Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP). Na poziomie międzyregionalnym, należy uwzględnić działania Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP)¹⁶ czy Szanghajskiej Organizacji Współpracy (SOW)¹⁷. W relacjach z RKB widoczny jest udział Unii Europejskiej (UE), Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO) czy Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE)¹⁸. Spośród instytucji gospodarczo-finansowych aktywność wykazuje Azjatycki Bank Rozwoju (ADB)¹⁹, Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju (IBRD)²⁰ czy wreszcie Międzynarodowy Fundusz Walutowy (IMF)²¹. Wpływają one na wzajemną percepcję zagrożeń w tej części świata.

¹⁶ Ang. Commonwealth of Independent States, CIS. Zob. <http://www.cis.minsk.by>.

¹⁷ Ang. The Shanghai Cooperation Organisation, SOW. Zob. <http://www.sectso.org>. Istotne pozostają regionalne projekty i fora współpracy, które powstały z inicjatywy państw Azji Środkowej lub z ich aktywnym udziałem. Zaliczyć do nich można m.in.: Euroazjatycką Wspólnotę Gospodarczą (ang. The Eurasian Economic Community, EAEC lub EurAsEC), Konferencję na temat Interakcji i Środków Budowy Zaufania w Azji (ang. The Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia, CICA), Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ, ang. The Collective Security Treaty Organisation, CSTO). Szerzej: podrozdział III.6.

¹⁸ Ang. Organisation for Security and Cooperation in Europe, OSCE. Zob.: <http://www.osce.org>.

¹⁹ Ang. Asian Development Bank, ADB. Zob. <http://www.adb.org>.

²⁰ Ang. International Bank for Reconstruction and Development, IBRD (zwany Bankiem Światowym). Zob. <http://web.worldbank.org>.

²¹ Ang. International Monetary Fund, IMF. Zob. <http://www.imf.org>.

2. Cezura oraz cel i zakres pracy

2.1. Cezura pracy

Cezura została wyznaczona na okres po zakończeniu zimnej wojny i upadku ZSRR oraz rozwoju państwowości w regionie. Wydarzenia te wpłynęły na obecny polityczny i gospodarczo-społeczny kształt republik w Azji Środkowej. Część badaczy uważa, że to właśnie „po upadku ZSRR, Azja Środkowa stała się niezależną jednostką geopolityczną, składającą się z Kazachstanu, Kirgizji, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu²²”. L. Jonson i R. Allison twierdzą, że rozpad ZSRR w 1991 r. stworzył pięć nowych niepodległych państw i fundamentalnie zmienił strategiczny układ regionu Azji Środkowej²³.

Co więcej, analiza dokumentów i oświadczeń rządowych od 1991 r. wskazuje, że uniknięcie wewnętrznej destabilizacji, neutralizacja radykalizmu islamskiego i generalnie przetrwanie środkowoazjatyckich reżimów w nowej rzeczywistości, zdominowały programy polityk zagranicznych 5 krajów regionu i stanowiły istotne obiekty odniesienia w procesie sekurytyzacji w RKB w Azji Środkowej. Ponadto na długo przed nieuchronnym rozpadem ZSRR zawirowania na tym obszarze stały się przedmiotem prognoz wśród obserwatorów, natomiast przewidywania przemocy etnicznej i zamieszek w Azji Środkowej, zaczęły dominować w naukowych analizach w regionie²⁴.

W odniesieniu do analiz dotyczących architektury bezpieczeństwa w Azji Środkowej, do końca zimnej wojny, można zauważyć brak regionalnych perspektyw i analiz badawczych. Ten brak uwagi wynikał z panującego wówczas paradygmatu realistycznego, który koncentrował się na kilku kwestiach bezpieczeństwa takich jak odstraszanie, kontrola zbrojeń i znaczenie sił konwencjonalnych w kontekście ery nuklearnej. Zatem rozpad ZSRR w 1991 r. miał znaczenie dla rozwoju podejścia regionalnego w badaniach nad państwami regionu, które powstały po jego rozpadzie.

Istotną datą jest także 11 września 2001 r., z uwagi na rozpoczętą wówczas globalną wojnę z terroryzmem²⁵. Atak na World Trade Centre (WTC) stano-

²² S. Nikolaev, *Central Asia in Geopolitics: the American vector (1991–2008)*, „International Affairs, A Russian Journal of World Politics, Diplomacy and International Relations”, nr 2, 2011, s. 1.

²³ R. Allison, L. Jonson, *Central Asian Security: Internal and External dynamics* [w:] Allison R., Jonson L. (red.), *Central Asian Security, The New International Context*, Brookings Institution Press, Washington 2001, s. 1.

²⁴ Zob.: A. Bennigsen, S. E. Wimbush, *Muslims of the Soviet Empire*, C. Hurst, London, 1985; K. Karpat, Kemal, *Moscow and the Muslim Question. Problems of Communism*, 32, listopad–grudzień, 1983; M. Rywkin, *Moscow's Muslim challenge*, M.E. Sharpe, New York 1982.

²⁵ Zdaniem K. Collins, od 11 września 2001 r., Azja Środkowa została wepchnięta w globalne centrum uwagi. K. Collins, *Human Security in Central Asia: Challenges Posed by a Decade of Transition (1991–2002)*, „Political Science and Central Asian Studies”, University of Notre Dame,

wił impuls do podjęcia wspólnych działań oraz kreowania spójnej regionalnej polityki antyterrorystycznej w Azji Środkowej. Po ataku z 2001 r. wspólna percepcja zjawiska ewoluowała. Terroryzm stał się jednym z zagrożeń dla bezpieczeństwa regionu. Praca skupia się zatem na zmianach w rolach aktorów państwowych i niepaństwowych, w tym WNP i SOW, jakie odgrywają w promowaniu bezpieczeństwa regionalnego²⁶. Część badaczy uważa nawet, że region Azji Środkowej był ignorowany przez zachodnie potęgi przez niemal cały XX w., jednak wydarzenia z 2001 r. spowodowały wzrost znaczenia regionu w ostatnich latach²⁷ oraz zainicjowały debatę na temat radykalnych grup islamskich w Azji Środkowej.

Przyjąłem, że 1991 r. stanowi cezurę wyjściową, gdyż to właśnie uzyskanie niepodległości i strach przed utratą suwerenności ma obecnie najważniejszy wpływ na postrzeganie regionalnego kompleksu bezpieczeństwa i stosunków z aktorami zewnętrznymi oraz decyduje o odśrodkowej tendencji w rozwoju kompleksu bezpieczeństwa. Ponadto to właśnie transformacja, która rozpoczęła się w 1991 r. oraz spuścizna postradziecka oddziałują obecnie na system decyzyjno-instytucjonalny i na rozwój relacji w regionie.

Atak terrorystyczny z 11 września 2001 r. wpłynął niewątpliwie na sytuację w Azji Środkowej, lecz miał charakter koniunkturalny i przejściowy. Stanowił jeden z momentów przełomowych, a zatem przyjąłem, że jego ujęcie w cezurze powinno być zasygnalizowane, lecz jako istotny element pośredni niewpływający na decydentów w równym stopniu, co 1991. Wpływ tych wydarzeń ma swoje odniesienie, lecz praca pokazała w kolejnych rozdziałach, że bardzo często sam terroryzm jest traktowany przez państwa regionu instrumentalnie i stanowi czynnik w retoryce środkowoazjatyckiej. USA rzeczywiście zwiększyły swoją aktywność po 2001 r. w Azji Środkowej. Jednak po rozpoczęciu wycofywania kontyngentów wojskowych z regionu (często pod naciskiem przywódców Azji Środkowej) i z Afganistanu, amerykańska pozycja w geopolityce globalnej regionu w stosunku do Chin czy Rosji ulegnie zmianie.

Mimo, że w tytule pracy nie ma wyraźnie i świadomie zarysowanej cezurę końcowej, przyjąłem za datę końcową opracowania – 28 lutego 2014 roku. Wówczas

USA, marzec 2002. Por.: M. B. Olcott, *Central Asia's Second Chance*, Carnegie Endowment for International Peace, Waszyngton 2005; H. Malik, *Central Asia. Its Strategic Importance and Future Prospects*, St. Martin's Press, New York 1994; V. N. Rao, M. M. Alam, *Central Asia. Present Challenges and Future Prospects*, Knowledge World, New Delhi 2005; M. F. Goldman, *Rivalry in Eurasia. Russia, The United States, and the War on Terror*, ABC Clio, Santa Barbara 2009.

²⁶ E. J. Kirchner i J. Sperling twierdzą, że w porównaniu do rozpadu ZSRR i pojawienia się niestabilnych, lecz geostrategicznie ważnych państw takich jak Uzbekistan, Kazachstan, Tadżykistan, Kirgizja, 11 września 2001 r. wpłynął jedynie pośrednio na regionalną definicję zagrożeń i ich aktorów. E. J. Kirchner, J. Sperling, *Global Security Governance. Competing Perceptions of Security in the 21st Century*, Routledge, Londyn 2007, s. 269.

²⁷ E. Karagiannis, *Political Islam in Central Asia. The Challenge of Hizb ut-Tahrir*, Routledge, 2010; zob. O. Roy, *The New Central Asia. Geopolitics and the Birth of Nations*, I. B. Tauris 2007.

zakończyłem analizę zgromadzonego materiału badawczego (zwłaszcza pozyskanego w trakcie wyjazdów zagranicznych w Kazachstanie i Rosji) i sfinalizowałem ostateczne prace nad niniejszym projektem.

2.2. Cel pracy

Celem pracy przy zastosowaniu założeń i metodologii badawczej TRKB jest zbadanie obecnych cech i dynamiki Azji Środkowej jako RKB po 1991 r. W przeciwieństwie do głównego nurtu obecnej literatury na świecie, która koncentruje się na kwestiach bezpieczeństwa potęg regionalnych i globalnych, które uznają ten region jako własną strefę wpływów, przyjąłem, że zagrożenia dla bezpieczeństwa w regionie, które pojawiły się po 1991 r. oraz w następstwie ataków terrorystycznych z 11 września 2001 r., można wyjaśnić lepiej poprzez wzrastający kompleks bezpieczeństwa regionalnego w Azji Środkowej jako głównej jednostki analizy badawczej. Praca ta próbuje dowieść, że obecnie w Azji Środkowej występuje struktura regionalna z unikalnymi wzorcami i interakcjami. Istotna jest również zatem analiza wzorców bezpieczeństwa regionu.

W mojej ocenie, niniejsza praca stanowi nowe ujęcie zaangażowania aktorów państwowych i niepaństwowych w regionie, gdyż przedmiot badań oraz wykorzystanie TRKB w Azji Środkowej dla analizy bezpieczeństwa regionalnego, nie ma obecnie odniesienia w nauce i literaturze polskiej. Specyfika nauki o stosunkach międzynarodowych niewątpliwie ogranicza pole nowatorskości warsztatu i metodologii badawczej, zatem dla oryginalnego rozwiązania problemu naukowego jakim jest potraktowanie współczesnej Azji Środkowej jako RKB zastosowałem w sposób krytyczny stale ewoluującą metodologię Szkoły Kopenhaskiej. Poza tym także jak już wspomniałem, Azja Środkowa była traktowana przez twórców metodologii jako część postsowieckiego obszaru z dominacją Rosji. Zaś w ramach przeprowadzonej rewizji tego założenia wykazałem, że Azja Środkowa jako region złożony z Kazachstanu, Kirgizji, Uzbekistanu, Turkmenistanu i Tadżykistanu jest niezależnym i odrębnym kompleksem bezpieczeństwa. Ponadto dla zweryfikowania niniejszej tezy przeprowadziłem badania w Kazachstanie i Rosji. Szczególnie badania przeprowadzone w Azji Środkowej wnoszą nowatorski wkład jako oryginalne rozwiązanie problemu naukowego poprzez środkowoazjatycką perspektywę poznawczą. Do tej pory nie zweryfikowano i nie przeanalizowano też cech i dynamiki bezpieczeństwa regionu oraz struktury i elementów kompleksu bezpieczeństwa w Azji Środkowej poprzez pryzmat metodologii Szkoły Kopenhaskiej w zakresie zaprojektowanym tak jak w niniejszej pracy.

Opracowanie ma w założeniu przyczynić się też do poszerzenia wiedzy na temat obecnej sytuacji makroekonomicznej, uwarunkowań politycznych oraz otoczenia społeczno-kulturowego w ramach kompleksu bezpieczeństwa w Azji Środkowej po 1991 r. Ma odpowiedzieć na pytanie czy możliwe jest zastosowanie TRKB do nieliberalnych lub niedemokratycznych reżimów.

2.3. Kolejność rozdziałów i zakres pracy

Kolejność rozdziałów wynika z przyjętej konstrukcji opracowania. Struktura pracy rozpoczyna się od wstępu, mającego charakter wprowadzający do metodologii badawczej, podstawowych terminów oraz ram badawczych. Pierwszy i drugi rozdział są kontynuacją wstępu, jednak koncentrują się na etymologiczno-semantycznych podstawach RKB, tj. na omówieniu takich kwestii jak bezpieczeństwo i jego współczesne znaczenie, teorii sekurytyzacji, czy ujęciu paradygmatycznym Azji Środkowej w kontekście bezpieczeństwa. Drugi rozdział odnosi się do koncepcji regionu, ujęcia terminologicznego Azji Środkowej jako regionu, regionalizmu, regionalizacji, w tym regionalizacji bezpieczeństwa oraz koncepcji RKB. Trzeci rozdział, to próba przybliżenia obecnego otoczenia wewnętrznego i zewnętrznego regionu ze szczególnym zwróceniem uwagi na aspekty polityczne, społeczne i gospodarcze w krajach Azji Środkowej oraz inicjatywy regionalne i przejawy aktywności aktorów globalnych. Czwarty rozdział, to kluczowa sekcja procesu badawczego, która na bazie wprowadzenia z poprzednich rozdziałów obejmuje zagadnienia związane z cechami i dynamiką kompleksu bezpieczeństwa oraz opisem kompleksów zagrożeń. Kolejny elementem spajającym jest zakończenie, w którym znalazło się podsumowanie badań i najważniejsze wnioski oraz prognoza dla kompleksu bezpieczeństwa w Azji Środkowej. Praca zwięzłona jest spisem bibliograficznym i tabelarycznym oraz aneksem, który uzupełnia zagadnienia zasygnalizowane w treści głównej pracy.

W związku z powyższym, niniejszy wstęp stanowi wprowadzenie do przedmiotu badań. Opisałem w nim cel i zakres, podejście teoretyczne, metodologię badań i problemy badawcze oraz podstawowe pojęcia związane z tematem badawczym. We wstępie omówiłem także źródła i zgromadzony materiał badawczy. Wstęp zatem stanowi element zarysowania podstawowych kwestii i pojęć odnoszących się do przedmiotu analizy.

W pierwszym rozdziale zdefiniowałem pojęcia i znaczenie terminu bezpieczeństwo oraz przeprowadziłem analizę jego wielowymiarowości w kontekście RKB. Skupiłem się na koncepcji sektorów bezpieczeństwa, ujęciu terminologicznym zagrożeń i wyzwań dla bezpieczeństwa, teorii sekurytyzacji jako podstawy badań w ramach RKB w Azji Środkowej oraz przeprowadziłem analizę bezpieczeństwa RKB w regionie w ramach paradygmatów badawczych SM.

Drugi rozdział poświęciłem analizie współczesnych trendów procesu regionalizacji i jego wyzwań dla obszaru środkowoazjatyckiego. Skoncentrowałem się na pojęciu i znaczeniu regionu, w tym Azji Środkowej oraz procesie fragmentacji i dezintegracji bezpieczeństwa. Przedstawiłem różnice definicyjne w zakresie regionalizmu i regionalizacji. Zwieńczeniem rozdziału była analiza znaczenia regionalizmu bezpieczeństwa dla Azji Środkowej oraz zastosowania RKB i TRKB.

W trzecim rozdziale zaprezentowałem charakterystykę i znaczenie Azji Środkowej jako regionu geograficznego. Omówiłem uwarunkowania historyczne

oraz tranzykcji politycznej, gospodarczej i społecznej regionu i państw środkowoazjatyckich. Analizie poddałem cały region jak i państwa do niego zaliczane. Wreszcie w ostatnim podrozdziale wyszczególniłem przejawy współpracy regionalnej w Azji Środkowej. Zasygnalizowałem kategorie aktorów niepaństwowych angażujących się na różnych płaszczyznach bezpieczeństwa. Na zakończenie rozdziału omówiłem znaczenie regionu Azji Środkowej w kontekście geopolityki globalnej.

W czwartym i ostatnim rozdziale zbadałem proces sekurytyzacji w regionie oraz przeprowadziłem wielopoziomą analizę kompleksów zagrożeń istotnych dla RKB wraz z czynnikami oddziaływania bezpośredniego (aktorzy wewnętrzni i zewnętrzni) oraz tych podmiotów, które stanowią element pośredni oddziałujący na bezpieczeństwo regionu (m.in. Afganistan jako izolator²⁸). Na potrzeby rozdziału wykorzystałem wielowymiarowy charakter bezpieczeństwa oraz wyszczególniłem komponenty struktury bezpieczeństwa i procesu sekurytyzacji w regionie w ramach TRKB.

W zakończeniu pracy przedstawiłem wnioski oraz podsumowanie przeprowadzonej analizy.

3. Problemy badawcze, podejścia teoretyczne i metodologia badań

3.1. Problemy badawcze, pytania badawcze, założenia badawcze i hipoteza badawcza

Analiza badawcza w naukach społecznych powinna wywodzić się z konieczności zadawania ważnych pytań, które są istotne dla życia politycznego, społecznego czy ekonomicznego (*publiczne odniesienie*) i stanowić wkład do literatury naukowej (*akademickie odniesienie*)²⁹. **Najważniejszą kwestią badawczą w ramach badań było przeanalizowanie cech i dynamiki Azji Środkowej jako RKB po 1991 r. i odpowiedzenie na pytanie jakim RKB jest Azja Środkowa oraz w jaki sposób problemy dla regionu są sekurytyzowane.** Praca pozwoli określić współczesne znaczenie Azji Środkowej jako regionu geograficznego i geopolitycznego oraz charakter zaangażowania aktorów państwowych i niepaństwowych na tym obszarze. Praca prowadzi do zrewidowania tezy O. Wævera, która traktuje Azję Środkową jako subkompleks stanowiący część RKB, skupiony w ramach przestrzeni postsowieckiej z dominacją Rosji. Każdy kolejny etap analizy będzie przybliżał dowody weryfikujące tę tezę.

²⁸ Szerzej w rozdziale: IV.4.

²⁹ G. King, R. O. Keohane, S. Verba, *Designing Social Enquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*, Princeton University Press, Princeton–Nowy Jork 1994, s. 15.

Praca zakłada zbadanie zmiennych konstytuujących istnienie kompleksu bezpieczeństwa w Azji Środkowej z uwzględnieniem sektorów bezpieczeństwa, występujących współzależnych wyzwań i interakcji w procesie sekurytyzacji oraz zachodzących procesów regionalnych i globalnych. **Praca ma zatem trzy założenia:**

- 1) Kraje Azji Środkowej są zamknięte w ramach jednego, odrębnego RKB, którego korzenie leżą w ich wspólnej geografii, historycznym dziedzictwie i wspólnych problemach bezpieczeństwa i interesach. Podstawową dynamiką bezpieczeństwa regionu jest rywalizacja między silnymi państwami (Kazachstan, Uzbekistan i Turkmenistan) i animozje pomiędzy silnymi i słabszymi państwami (m.in. Kazachstan, Uzbekistan, Turkmenistan a Kirgizja i Tadżykistan czy Uzbekistan a Tadżykistan), determinowane wzorcami wrogości dotyczącymi dzielenia się zasobami naturalnymi, kwestii granicznych i podziałów etnicznych. Podczas gdy rywalizacja i strach przed dominacją zmniejsza perspektywę współpracy, jednak związki między państwami Azji Środkowej są trwałe, ponieważ bezpieczeństwo regionu jest współzależne. Jest to wynik dynamiki wewnętrznej spowodowanej obecnością dwóch typów państw: silnych pod względem potencjału (terytorium, ludność, gospodarka, armia) (Uzbekistan, Kazachstan, Turkmenistan) i słabych (Kirgizja i Tadżykistan). Żaden z krajów nie jest w stanie skutecznie odłączyć się od państw regionu z uwagi na silne współzależności.
- 2) Do najważniejszych kompleksów zagrożeń zaliczyłem:
 - a) Wodę i kwestie gospodarcze,
 - b) Ekstremizm, korupcję i degradację instytucji państwowych,
 - c) *Nową Wielką Grę*, geopolitykę, ropę, gaz i tranzyt surowców (gdzie ważne jest przeanalizowanie podejść geopolitycznych i prób definiowania regionu przez aktorów międzynarodowych),
 - d) Narkotyki, w tym handel i ich przemysł,
 - e) Zagrożenia ekologiczne i naturalne (trzęsienia ziemi, powódzie, odpady pouranowe i ponuklearne, syndrom Morza Aralskiego, rola gospodarki ekspansywnej).Układ zagrożeń i jego enumeracja zostały zaproponowane przeze mnie świadomie w oparciu o wyniki badań i wywiady z ekspertami. Gradacja zagrożeń jest rezultatem analizy zebranego materiału badawczego zgromadzonego w trakcie moich wizyt w Kazachstanie i Rosji.
- 3) Przyjąłem także, że charakter rywalizacji w RKB jest rozszerzeniem geopolityki i zewnętrznych sojuszy kształtowanych przez strategiczne i ekonomiczne interesy aktorów. Jeśli *Nowa Wielka Gra* rozgrywa się w regionie, kraje Azji Środkowej są wówczas też jej aktywnymi aktorami.

Rywalizacja między krajami Azji Środkowej, strach przed utratą suwerenności i konieczność zrównoważenia interesów potęg globalnych stanowi ogra-

niczenie dla krajów Azji Środkowej dla właściwej integracji regionalnej na wzór UE³⁰, skonsolidowanego frontu przed wpływami zewnętrznymi i jednolitego stanowiska w przypadku wspólnego regionalnego zaangażowania w Afganistanie. Te czynniki prowadzą do odśrodkowych, a nie dośrodkowych tendencji jako głównych cech RKB w Azji Środkowej³¹.

W ramach badań zasadnym staje się zadanie następujących pytań badawczych:

- 1) Do jakiego stopnia region Azji Środkowej jest wyraźnie wyodrębnionym regionalnym kompleksem bezpieczeństwa? Jakiego rodzaju RKB jest region Azji Środkowej po 1991 oraz po 11.09.2001 r. (współczesna analiza specyfiki kompleksu)?
- 2) Jak obecnie przebiega i jaki charakter przybiera proces sekurytyzacji problemów w ramach RKB w Azji Środkowej?
- 3) Jak ta dynamika wpływa na państwa Azji Środkowej, by wpisywały się w politykę potęg globalnych i jak jest ona z kolei wzmacniana przez rywalizację między potęgami globalnymi? W literaturze bowiem wiele zostało powiedziane na temat tego, w jaki sposób zewnętrzne potęgi są zaangażowane w *Nową Wielką Grę* w Azji Środkowej, ale nie na temat tego, jak kraje Azji Środkowej z kolei wykorzystują tę rywalizację na swoją korzyść w ramach realizowanej polityki wielowektorowej.

W pracy przyjąłem zatem następującą **hipotezę badawczą**: Azja Środkowa jest RKB złożonym z nieliberalnych/niedemokratycznych reżimów powiązanych nie tylko z WNP i Rosją, lecz także z Azją Wschodnią, Azją Południowo-Wschodnią, Bliskim Wschodem i Europą, gdzie współczesne wzorce, zagrożenia i interakcje zapewniają odrębny strukturalnie charakter regionu, zaś mechanizmy odśrodkowe determinują kształt RKB. Kwestie bezpieczeństwa, wzajemne postrzeganie problemów w procesie sekurytyzacji w Azji Środkowej kształtują relacje wewnętrzne oddziałujące na społeczeństwa w regionie i wpływają na otoczenie zewnętrzne, w tym międzyregionalne i globalne. Przeprowadzone badania dowodzą, że postsowieckie państwa w Azji Środkowej mogą być rozważane jako RKB z osobliwymi zmiennymi i dynamiką. Środkowoazjatycki RKB jako obszar *Nowej Wielkiej Gry* jest z natury samodzielny, z granicami geograficznymi i politycznymi.

³⁰ Na kontynencie azjatyckim nie ma jednego zinstytucjonalizowanego, ogólnoazjatyckiego i kompleksowego systemu bezpieczeństwa regionalnego na wzór europejskiego systemu bezpieczeństwa zbiorowego.

³¹ W odróżnieniu od koncepcji O. Wævera, która traktuje Azję Środkową jako część przestrzeni postsowieckiej. RKB i role aktorów tego kompleksu są determinowane przez proces formowania nowego światowego porządku, przez cele, przez subiektywne postrzeganie regionu oraz przez sytuacje wewnątrz i na zewnątrz poszczególnych krajów w kompleksie jak i na zewnątrz kompleksu i przede wszystkim przez percepcje rządzących elit.

W pracy koncentruję się na obecnej równowadze bezpieczeństwa w Azji Środkowej, zwracam uwagę na aktorów regionalnych oraz mocarstwa uczestniczące w tej równowadze, biorę pod uwagę ich strategiczne myślenie, cele, obawy i środki oraz ich postawy na arenie polityki międzynarodowej.

3.2. Wykorzystane podejścia teoretyczne w badaniach

W pracy odwołałem się do paradygmatów badawczych realizmu, liberalizmu i konstruktywizmu społecznego oraz zastosowałem teorię regionalnych kompleksów bezpieczeństwa jako podstawę badań nad sekurytyzacją.

Przeprowadzenie analizy kompleksu bezpieczeństwa w regionie Azji Środkowej nie było możliwe bez omówienia najważniejszych paradygmatów badawczych w nauce o SM. Aby w pełni zrozumieć dynamikę bezpieczeństwa w regionie i właściwie ją ocenić, ważne jest odniesienie się do teoretycznych ram i perspektyw. Podejmując analizę znaczenia Azji Środkowej z perspektywy teorii SM oraz biorąc pod uwagę podstawy teoretyczne TRKB, skoncentrowałem się na 3 nurtach: realistycznym, liberalnym i konstruktywistycznym³².

W ramach prowadzonych badań zastosowałem metodologię *Szkoły Kopenhaskiej* oraz stworzoną w ramach niej teorię regionalnego kompleksu bezpieczeństwa. TRKB wykorzystuje mieszankę podejść materialistycznych i konstruktywistycznych³³. Z poziomu materialistycznego, używa się idei ograniczonej terytorialności i dystrybucji władzy, które są zbliżone do tych w neorealizmie. Z pozycji konstruktywistycznej, TRKB opiera się na teorii sekurytyzacji, która skupia się na procesach politycznych przez które kwestie bezpieczeństwa są kształtowane. W ten sposób różni się od neorealizmu, traktując podział władzy i wzory przyjaźni oraz wrogości jako niezależne zmienne. Procesy sekurytyzacji są zasadniczo otwarte, a ich przedmiot podlega wpływowi wielu czynników. TRKB oferuje ramy koncepcyjne³⁴, które pozwalają klasyfikować obszary bezpieczeństwa w różne typy.

3.3. Metody badawcze

W odniesieniu do metod badawczych, wykorzystałem analizę komparatywną, podejście historyczne, obserwację faktów, analizę dokumentów oraz analizę ilościową i wskaźnikową. Kluczowymi metodami dla zbierania materiału badawczego były badania jakościowe (obserwacja uczestnicząca), wywiady³⁵, konsultacje,

³² Szerzej w rozdziale: I.6.

³³ B. Buzan, O. Wæver, *Regions and powers...*, op. cit., s. 4.

³⁴ Oferuje również teorię z funkcją przewidywania, w sensie zawężenia zakresu możliwych wyników do danych typowych dla regionu.

³⁵ Opierałem się na liście pytań i tematów, które zostały zestawione w uporządkowany strukturalnie sposób. Zaletą wywiadów jest jakość i bezpośredni charakter danych.

*Dalsza część książki dostępna w wersji
pełnej.*

